
A római kori Itália demográfiája: Populációdinamika egy ókori hódító társadalomban (Kr. e. 201– Kr. u. 14)

Saskia Hin ismertetésre szánt monográfiája a doktori értekezésének átdolgozott változata. A kötet egyike a római kori demográfiával foglalkozó legfrissebb szakirodalomnak. A téma kutatástörténeti szempontból hosszú múltra tekint vissza. Az elmúlt időkben olyan nagyhatású munkák születtek, mint például *K. J. Beloch*, először 1886-ban megjelent *Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt* címet viselő könyve, vagy *P. A. Brunt* 1971-es *Italian Manpower 225 BC – AD 14*. című kötete. Ide kell még sorolnunk *Luuk De Ligt Peasants, Citizens and Soldiers: Studies in the Demographic History of Roman Italy 225 BC - AD 100*, 2012-ben megjelent munkáját, amelyet *Saskia Hin* könyve követett 2013-ban.

A megközelítőleg 400 oldal terjedelmű művet három nagy fejezetre osztotta a szerző. Az első a gazdasági és ökológiai paraméterek, a második a demográfiai paraméterek: halálozás, termékenység és migráció, az utolsó pedig a népességszám címet viseli. A könyvnek két fő célkitűzése van. Kísérletet tesz, hogy újraértelmezze a régóta fennálló vitát a római demográfiát kutatók között létrejött két irányvonal között, vagyis a népességszám megbecslésének és növekedésének tekintetében létrejött két vonal az ún. „*high*” és „*low count*” között. Másodsorban pedig áttekinti a római demográfia témáját, széles körű forrásbázis felhasználásával.

Az első nagyobb fejezet egy rövid historiográfiai alfejezettel kezdődik. Kiemeli, hogy nem áll rendelkezésünkre sok munka. Ezt egyrészt annak tulajdonítja a szerző, hogy térben és időben pontosan körülhatárolt területről beszélünk, a késő köztársaságkori Itáliáról; másrészt pedig annak, hogy az ókori demográfia egy aránylag új kutatási terület, eltekintve *Beloch*, illetve *Brunt* munkájától, az első prominens műnek *Scheidel Debating Ancient Demography* 2001-ben megjelent írását tekinti. Kiemeli azonban, hogy korábban is születtek olyan munkák, amelyek néhány esetben elméleti megközelítéseket is vizsgáltak, azonban legnagyobb részt az irodalmi források interpretációjára épültek. *Saskia Hin* szerint a legnagyobb probléma a korábbi

munkákkal az, hogy a római kori Itália demográfiáját arra használták, hogy a történelmi eseményeket magyarázzák meg, és nem kísérelték meg feltárni és elemezni a demográfiai rendszert. A vizsgálathoz szükséges forrásbázist elsősorban a census összeírások biztosítják, ezenkívül Itália tekintetében a feliratokra és a görög-római *auctorok* által megörökített adatokra lehet támaszkodni.

A historiográfiai áttekintés után a szerző egy elmélet-történeti bemutatásban röviden áttekinti a korábban említett „*low*” és „*high count*” elméleteket. Előbbi azon a feltevésen alapszik, hogy a Kr.e. utolsó két évszázadban Itália szabad lakossága csökkent. A feltevés szerint az augustusi census alapján Kr. e. 28-ban Itália szabad lakosságának száma kb. fél millióval kevesebb volt, mint két évszázaddal korábban, számszerűsítve ez kb. 4 millió szabad embert jelent. Ezt nevezzük a demográfiai viszonyok tekintetében az ún. „*low count*”-nak. A másik nézet, az ún. „*high count*” az 1990-es években jelent meg először, *Elio Lo Cascio* munkája nyomán. Ő az előbbi elmülethez képest megközelítőleg háromszor nagyobbra teszi a félsziget lakosságát ugyanazon forrásbázis alapján. Ezt követően gazdasági áttekintést kap az olvasó, mert „*a gazdasági folyamatok áthatják a demográfiai fejleményeket*”. Hin egy alfejezetet szán a klímára és klímaváltozásokra, mert nézete szerint az időjárási tényezők nagy hatással voltak a hétköznapiakra a korban. A korábbi klímakutatások jobbjára a késő császárkort vizsgálták, a köztársaság végének időszakára kevés hangsúly került. A szerző szerint ahhoz, hogy megérthessük a korszak gazdasági és demográfiai változásait, fontos, hogy a klimatikus hátteret is ismerjük. Klimatológiai szempontból a vizsgált időszak nem hosszú (Hannibáltól Augustusig, nagyjából két évszázad), azonban alkalmas arra, hogy megfigyelhessük és feltérképezzük a klimatikus trendeket, viszonyokat. Ezek azért lehetnek fontosak, mert a népességi viszonyokat alakító legfontosabb három tényező¹ közül kettőre is hatással vannak. Az időjárási változások rekonstrukciójára a megadott korban csekély mennyiségű forrás áll rendelkezésünkre. Az időjárási körülmények szisztematikus lejegyzéséhez a legközelebb a néhány fennmaradt ún. *parapegma* (vagy plur. *parapegmata*) áll. Ez egy eszköz volt arra, hogy a ciklikusan ismétlődő jelenségeket lejegyezzék. Egyfajta tábla volt, amibe kampót vagy kampókat szúrtak. A legtöbb ilyen eszköz feliratos volt, azonban néhány esetben szöveggént is fennmaradt. Egyik ilyen Ptolemaiosz Klaudiosz nevéhez fűződik. A Kr.u. 120 körülre datált *Phaseis* című munkájában számos időjárással kapcsolatos megállapítás olvasható, emellett időjárás-előrejelzéshez is használták. Mindazonáltal ez a munka nem

¹ Ezek a halálozás, termékenység, migráció.

tekinthető igazi időjárási naplónak. A *Phaseis* és más szöveges *parapegma* leginkább egyfajta időjárási naptárnak felel meg. Az ókori források mellett a szerző modern eszközöket is felhasznál a klimatikus viszonyok rekonstrukciójához. Érdeemes itt hozzátenni, hogy a 1990-es évek elején végzett grönlandi jégminta elemzések kimutatták, hogy a Kr. u. II. században a levegő ólomkoncentrációja olyan nagyságú volt, mint az újkorban, az első ipari forradalom idején. Hasonló jelenség figyelhető meg a levegő rézkoncentrációjával kapcsolatban is. Ez azzal hozható összefüggésbe, hogy a Kr. u. I-II. században teljes kapacitással működtek az ólom-, réz- és egyéb bányák.²

A második nagyobb fejezet a halálozási rátákkal, a népesség regenerációs képességével foglalkozik. Az első kérdés, amit a szerző vizsgál, az a születéskori várható élettartam. Nincs adatunk arról, hogy a köztársaság korában mekkora volt ez az érték, az egyetlen adathalmazt a több tízezer sírfelirat szolgáltatja, azonban ezek alapján nem lehet megállapítani a korabeli „túlélési” esélyeket. A feliratállítás sokszor esetleges, a társadalom nem minden rétege jelenik meg, sőt mi több a feliratok csupán 15–20 százalékán találunk információt az elhunyt korával kapcsolatban. Jelenleg csupán becsülni lehet a várható élettartam nagyságát, sokszor visszakövetkeztetve. Ha feltesszük, hogy a várható élettartam 20 év, akkor egy felnőtt nőnek 3,2 lány-, és ugyanennyi fiúgyermeket kell a világra hozni ahhoz, hogy a népességszám stagnáljon. Ha ugyanaz az életkor 40 év, akkor a népesség stagnálni fog, amennyiben egy felnőtt nő átlagban 1,7 leánygyermeknek, összesen pedig 3,3 gyermeknek ad életet, és ők elérik a felnőttkort. Amennyiben ugyanezen várható élettartam mellett egy felnőtt nő 6,4 gyermeket nevel fel, akkor a népesség éves szinten 2,25 százalékkal fog nőni, és nagyjából 30 év alatt megduplázódik. Arról nem szabad megfeledkezni, hogy ezek csupán statisztikai adatok, feltevések. A halálozási rátát egy időben sok minden alakíthatja, mint például egy esetleges járvány, éhínség vagy háború. A fejezet további részében a rendelkezésre álló forrásokat és modelleket mutatja be és elemzi a szerző számos táblázat és grafikon segítségével ábrázolva az adatokat. Végül arra a következtetésre jut, hogy a várható élettartamot 20 és 40 év közé tehetjük, teljesen optimális életkörülmények között valamivel magasabbra. Ezzel némiképp ellentmond néhány híres személy élettörténete: Augustus 76, Caesar 56, Cicero 57 évesen halt meg, jóllehet az utolsó kettő nem természetes halállal. Emellett meg lehet említeni Vergilius vagy Horatius nevét is, mindkettőjük 50 éves koruk fölött hunyt el. (A várható élettartam megállapítása statisztikai középérték számításával érhető el; az,

2 Grüll Tibor: A Római Birodalom ökológiai hatásai. 1030. In: Magyar Tudomány 2013/9. 1026–1034.

hogy vannak kivételesen magas életkorok, nem jelenti azt, hogy a mortalitás ne lett volna sokkal magasabb a fiatalabb korosztályok körében, gondolva elsősorban a magas csecsemő- és gyermekhalandóságra, ami jelentősen rontja a statisztikai összképet.)

A halálózási ráták és várható élettartam után a termékenységet vizsgálja a szerző. Az erre vonatkozó adatok is csak korlátozottan vagy egyáltalán nem állnak rendelkezésünkre. Ha a várható élettartam a születéskor 25 év, akkor, aki eléri a termékenységi időszakának végét (ezt kb. 45 éves korban) addigra 4-6 gyermeket kellett a világra hoznia ahhoz, hogy a népességnövekedés rátája 0 százalékon maradjon. Következtetéseit a késő köztársaságra vonatkozóan a census-összeírásokra alapozza a szerző. Annak ellenére, hogy a Kr. e. II. századtól a censusról szóló adatok töredékesek, vagy teljes egészében elvesztek, az augustusi összeírás és a korábbiak összehasonlításából arra a következtetésre juthatunk, hogy a szabad lakosság Kr. e. 201 és Kr. e. 28 között stagnált, illetve kis mértékben csökkent. A termékenységre vonatkozó adatok vizsgálatát a házasság intézményével kezdi Saskia Hin. Elsősorban az arisztokrácia szűk rétegén kívül eső csoportokról ír. Az elit körében a narratív források (de főképp a római jog számtalan forrása) alapján a házasságra egy férfi számára a késő tízes, korai húszas éveiben került sor, míg a nők esetében ez a tízes éveinek közepére esett. Azonban ezeket az adatokat nem lehet a társadalom egészére általánosan elfogadhatónak tekinteni, mivel az elit a teljes népességben olyan vékony réteget jelentett, ami nem gyakorolhatott számottevő befolyást a makro-demográfiai folyamatokra. (A házasságkötés időpontja nagyjából azonos volt a római társadalom különböző szegmensében, ehhez célszerű a római jogtörténet forrásait segítségül hívni.) Számos korábbi kutatási eredmény és felirat (olyan sírfeliratok, ahol megörökítették, hogy hány évesen házasodott és hány évesen hunyt el az illető) elemzése után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az eliten kívül eső csoportoknál a nők átlagéletkora a házasságkötéskor 20, míg a férfiaké 30 év volt. A termékenységi kérdéskör vizsgálatába bevonja a család, a háztartás, a társadalmi szerepvállalás problematikáját is a szerző.

A migrációról szóló fejezetben a szerző elsősorban annak demográfiára gyakorolt hatását vizsgálja, mert a migráció témája már nagy figyelmet kapott az elmúlt évtizedekben. Általános megállapításként elmondható, hogy a Kr. e. utolsó két évszázadban a vidékről városba – legfőképpen Rómába – költözés szokása egyre intenzívebben jelentkezett Itáliában. A preindusztriális városokban a halálózási ráta magasabb volt, mint a környező vidéki területeken. (Már ahol és már amikor – ez így elég merész és általánosító kijelentés.) Az adatok azt mutatják, hogy a városban a halálózási arány ma-

gasabb volt, mint a születési, így ezt természetes deficitnek tekinthetjük, tehát többen haltak meg, mint ahányan születtek. Ez alapján azt mondja a szerző, hogy a római kori itáliai városok, legfőképp Róma ún. „városi temetők” („*urban graveyards*”) voltak, amiket a természetes demográfiai deficit alakított. Ezt a különbözetet valahogy pótolni kellett, és erre szolgáltak megoldásként a migránsok.

A könyv utolsó nagy fejezete foglalkozik szűkebben azzal a témával, ami magának a könyvnek is a címe, tehát a népesség számával. Ebben a részben betekintést nyújt a szerző a köztársaság kori Itália népességszámának vizsgálatába, induktív megközelítések és a fennmaradt cenzus-összeírások segítségével.

A korábban említett két irányzat („*low*” és „*high count*”) rövid bemutatása után új irányba kívánja fordítani a figyelmet a szerző. Ő maga a fent említett kettő között egy ún. „*middle count*” megközelítés mellett érvel. A korábbi elméletekkel szemben, melyek szerint a preindusztriális társadalomnak maximalizálnia kellett a termékenységet ahhoz, hogy biztosítani tudják a népesség reprodukcióját, véleménye szerint gyors népességnövekedés normál esetben évszázadonként egy-két esetben jelentkezett. Álláspontja szerint Augustus korában Itália teljes lakossága több mint 6 millió, de kevesebb, mint tíz millió fő volt. A fejezet további részében saját céljai között szerepel, hogy új kontextusba helyezze a cenzus-összeírásokat, hogy megvizsgálja, mi lehetett az oka annak, hogy a korszakban ennyire érdeklődtek a népesség száma iránt, illetve részletesebben kifejti hipotézisét a „*middle count*” elmélettel kapcsolatban. Az előbbi kérdésre a választ abban látja a szerző, hogy a cenzus-összeírásoknak három célja volt: a szavazati joggal rendelkezők, a hadképes személyek, illetve az adófizetésre kötelezett személyek összeírása és megszámlálása.

Álláspontja szerint az ókori viszonyokra vonatkozóan – mivel nem áll rendelkezésünkre megfelelő mennyiségű és minőségű forrás –, amikor számszerűsítjük az adatokat, egy becsült tartományt kell megadnunk, egy konkrét szám helyett. Tehát a szerző által felállított modell lényege az, hogy nem egzakt adatot ad meg, hanem az adatok egy tartományát. Ez alapján Kr. e. 28-ban Itália lakosságának számát 6,2 és 12,1 millió közöttire becsüli, úgy, hogy ebben a rabszolgák is benne vannak. Visszakapcsolódva a korábbi két elméletre, ha egy konkrét adatot kellene megadnia, akkor a szerző 8,2 millióra (szintén a rabszolgákkal együtt) tenné a megadott időben a népességszámot, ami 6,7 millió szabad lakost jelent.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy Saskia Hin fentebb röviden bemutatott munkája új lendületet jelenthet az ókori demográfia kutatásában.

Könyvében részletesen sorra veszi és bemutatja a népesedési viszonyokat alakító alaptényezőket, mint például a halálozás, várható élettartam, migráció. A korábban meglévő elméletek mellett egy új megközelítést alkalmaz, ami a bemutatott források alapján helytállónak tűnik, és ezzel lehetőséget bontakoztat ki az ókori demográfia további kutatására. Végkövetkeztetésként megállapítja, hogy a Kr. e. utolsó két évszázadban Itália népessége korlátozott mértékben, de egyenletesen növekedett. A kötetben található ábrák, diagramok és grafikonok érthetőek, áttekinthetőek, a mű végén található nagy terjedelmű bibliográfia minden demográfia iránt érdeklődőnek kiindulási alapként szolgálhat.

Saskia Hin, *The Demography of Roman Italy: Population Dynamics in an Ancient Conquest Society (201 BCE – 14 CE)*. (A római kori Itália demográfiája – populációdinamika egy ókori hódító társadalomban, Kr. e 201–Kr. u. 14-ig.) Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2013. Pp. xii, 406 o.

Lehrer Nándor